

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาความสัมพันธ์ด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาระหว่างชุมชนแม่เลากับศูนย์ศึกษาธรรมชาติปางแพน ตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งประกอบด้วย ดังนี้

- 2.1 แนวคิดความสัมพันธ์ทางสังคม
- 2.2 ทฤษฎีเกี่ยวกับบทบาทของบุคคลทางสังคม
- 2.3 แนวคิดสิ่งแวดล้อมศึกษา
- 2.4 แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน
- 2.5 แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายและเครือข่ายสังคม
- 2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดความสัมพันธ์ทางสังคม

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2538) กล่าวว่ามนุษย์ไม่สามารถอยู่ลำพังได้เพราะมนุษย์มีความต้องการในหลายๆ อย่าง การที่จะตอบสนองความต้องการได้ มนุษย์จึงสร้างความสัมพันธ์กับคนในสังคม

ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเป็นพฤติกรรมเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่เป็นเป้าหมาย ต้องพึ่งพาอาศัยกัน ระดับความมากน้อยของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มอาจจะแตกต่างกันออกไป การพึ่งพาอาศัยกัน บางครั้งอาจจะไม่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน บางครั้งก็เป็นการพึ่งพากันสลับซับซ้อนยิ่งขึ้น

ความสัมพันธ์ทางสังคมไม่ได้ถูกกำหนดให้มีลักษณะตายตัวตามแบบแผนทางวัฒนธรรมหรือตามลักษณะองค์กรทางสังคมดังที่เข้าใจกันมาแต่เดิม หากแต่แปรเปลี่ยนไปตามสภาพบทบาทของบุคคล สถานที่ และกาลเวลา

พื้นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคมที่สำคัญ คือ การติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคลกับบุคคล อื่นๆอย่างไรก็ตามการติดต่อสื่อสารอย่างเดียวยังไม่เพียงพอที่จะเรียกว่าเป็นเครือข่ายทางสังคมได้ จำเป็นต้องมีองค์ประกอบอย่างอื่นด้วย ซึ่งได้แก่ การปฏิสัมพันธ์ (Interaction) และการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร (Transaction) เครื่องใช้ไม่สอย อาหาร การบริการ ระหว่างบุคคลหรือกลุ่มบุคคล

ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกันของบุคคลต่างๆ ที่อยู่ในเครือข่ายสังคมนั้น เป็นความสัมพันธ์ใน
ทุกๆด้านที่บุคคลทั้งหมดในเครือข่ายสังคมมีต่อกันทั้งในด้านของระบบเศรษฐกิจ การแต่งงาน เครือ
ญาติ การเมือง สุขภาพอนามัยส่วนพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมนั้น ได้แก่ การไปมา
หาสู่เยี่ยมเยียนกัน การปรึกษาหารือกัน การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นต้น เครือข่ายสังคมของบุคคล
หนึ่งจึงเปรียบเสมือนสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลนั้นๆ และขณะเดียวกัน
บุคคลนั้นๆ ก็เปรียบเสมือนสิ่งแวดล้อมทางสังคมของบุคคลอื่นๆ ในเครือข่ายสังคม ซึ่งสามารถมี
ผลกระทบต่อพฤติกรรมของผู้อื่นด้วยเช่นกัน ชาติชาย ฦ เชียงใหม่ (2537) ได้เสนอลักษณะ
ความสัมพันธ์ทางสังคมที่สามารถนำมาเป็นกรอบในการศึกษาวิเคราะห์เครือข่ายสังคมไว้ 4 ลักษณะ
ด้วยกัน คือ

1) ความสัมพันธ์เชิงซ้อน

การที่บุคคลสองคนมีความสัมพันธ์กันในหลายบทบาทเรียกว่า มีความสัมพันธ์
เชิงซ้อนในทางมนุษยวิทยาสังคมบทบาทหลายๆ อย่างที่แต่ละคนมีนั้นก็มีผลกระทบต่อกันและกัน
เพราะในแต่ละบทบาทต่างมีปทัสถานและความคาดหวังที่ชี้นำพฤติกรรม ส่วนการที่บุคคลสองคน
มีความสัมพันธ์กันเพียงบทบาทเดียว เรียกว่า มีความสัมพันธ์เชิงเดี่ยว

2) สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยน

สิ่งของและน้ำใจที่มีการแลกเปลี่ยนระหว่างคนสองคนในการแสดงบทบาท
แต่ละอย่าง สิ่งที่แลกเปลี่ยนกันนี้ไม่เพียงแต่ขึ้นอยู่กับปทัสถานทางสังคมที่มีอยู่ในแต่ละบทบาท
หากยังขึ้นอยู่กับบุคคลที่แสดงบทบาทนั้นจะตัดสินใจมีพฤติกรรมอย่างไร การแลกเปลี่ยนที่แสดง
ให้เห็นถึงเครือข่ายสังคม ได้แก่ ช่วยให้เห็นว่าเขาได้รับผลประโยชน์ตอบแทนอะไรบ้าง
จากความสัมพันธ์ดังกล่าว

3) ลักษณะของการให้และการรับ

การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างบุคคลสองคนอาจมีลักษณะที่มีการให้และ
การรับที่สมดุลกันหรืออาจจะมีการให้มากกว่าการรับ หรือทางกลับกัน ลักษณะการให้และการรับ
ดังกล่าวเป็นเครื่องมือชี้หนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าบุคคลแต่ละคนให้ความสำคัญแก่ความสัมพันธ์ที่มี
ต่ออีกบุคคลหนึ่งมากน้อยเพียงใดถ้ามีการให้และการรับในปริมาณที่เท่าเทียมกัน และใน
ความสัมพันธ์ใดที่มีการให้มากกว่าการรับ แสดงว่าผู้ที่ให้มากกว่ารับมีสถานะทางสังคม และ
อำนาจเหนือกว่าผู้รับ

4) ความถี่และระยะเวลาที่ได้มีความสัมพันธ์กัน

เครือข่ายสังคมของบุคคลมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เพราะการรู้จักคนเพิ่มขึ้น ในขณะที่ความสัมพันธ์ที่มีต่อคนที่รู้จักมานานอาจจะค่อยๆเสื่อมไป การที่บุคคลได้พบปะบ่อยครั้ง อาจช่วยให้มีความรู้สึกผูกพันกันมาก ความถี่ของการติดต่อสัมพันธ์กันจะถูกวัดในแง่ของช่วงเวลาของการพบปะกันแต่ละครั้ง และการพบปะกันแต่ละครั้งนั้นมีการเตรียมการนัดหมายไว้ล่วงหน้าหรือไม่ ส่วนระยะเวลาที่ได้อ้างอิงกันก็พิจารณาว่ามีการรู้จักมานานเท่าไร

ในการคบค้าสมาคมกันนั้น บุคคลอาจได้รับประโยชน์ที่แตกต่างกันไป ประโยชน์ที่มีการแลกเปลี่ยนกันนั้น แบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ

1) Extrinsic reward เป็นประโยชน์ที่ปรากฏออกมาให้เห็นภายนอกชัดเจน ตั้งแต่อยู่ในรูปทรัพย์สิน สิ่งของ จนถึงบริการ เช่น ให้คำแนะนำ ความช่วยเหลือ การเชื้อเชิญ การยินยอมปฏิบัติตามปรารถนาของอีกฝ่าย เป็นต้น

2) Intrinsic reward เป็นประโยชน์ที่เป็นความรู้สึกในจิตใจของบุคคลอันเกิดขึ้น ในการที่ได้มีการกระทำระหว่างกันนั้นๆเอง ได้แก่ ความพึงพอใจ ความอบอุ่นใจ ความภาคภูมิใจ เป็นต้น ซึ่งเป็นประโยชน์ที่ไม่สามารถหาตัววัดในเชิงเปรียบเทียบ เพราะมีลักษณะเป็นอัตวิสัย (Subjectivity) ของแต่ละบุคคล

สรุปได้ว่าความสัมพันธ์ทางสังคมเกิดขึ้นในทุกสังคมเพราะคนในสังคมต้องพึ่งพาอาศัยกัน โดยความสัมพันธ์จะแปรเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขของบุคคล สถานที่ และเวลา บทบาทที่มีต่อกันใน ความสัมพันธ์อาจมีมากกว่าหนึ่งบทบาท เมื่อมีความสัมพันธ์เกิดขึ้นจะต้องเกิดติดต่อสื่อสาร การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร สิ่งของ หรือความรู้สึก มีการให้และการรับ ที่อาจเป็นประโยชน์ในเชิง รูปธรรม หรือความรู้สึกทางจิตใจ

ในการศึกษาครั้งนี้มุ่งเน้นทำการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างระหว่างบุคคล หรือกลุ่มบุคคล สองกลุ่มขึ้นไป ที่เป็นการรับกรให้ การแลกเปลี่ยน การมีส่วนร่วม ในช่วงเวลาหนึ่งๆทำให้เกิด กระบวนการพัฒนาความรู้ ความตระหนัก เจตคติ ที่ทำให้เกิดความเข้าใจต่อสิ่งแวดล้อม และการ พัฒนาความสามารถ/ทักษะ และมีส่วนร่วมในการรักษา และแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม และศึกษาผลที่เกิดจากความสัมพันธ์ที่เป็นผลลัพธ์โดยตรง และผลกระทบที่เกิดจากความสัมพันธ์ด้านสิ่งแวดล้อม ศึกษาระหว่างชุมชนแม่เลากับศูนย์ศึกษาธรรมชาติปางแฟน โดยผลลัพธ์โดยตรงคือ ผลที่ทำให้เกิด ความรู้ ความตระหนัก เจตคติ ที่ทำให้เกิดความเข้าใจต่อสิ่งแวดล้อม พัฒนาความสามารถ/ทักษะ และมีส่วนร่วมในการรักษาและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม และผลกระทบ ได้แก่ การเกิดกิจกรรมหรือ

เครือข่ายทางด้านสิ่งแวดล้อมภายหลังการเกิดความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนแม่เลากับศูนย์ศึกษา
ธรรมชาติปางแฟน

2.2 ทฤษฎีเกี่ยวกับบทบาทของบุคคลทางสังคม

ถวิล ธาราโกชนี (2524) กล่าวว่า บทบาท (Role) เป็นแบบแผนของความต้องการ
เป้าประสงค์ ความเชื่อ ทศนคติ ค่านิยม และการกระทำของสมาชิกที่ชุมชนคาดหวังว่าจะต้องให้
เป็นไปตามคุณลักษณะของตำแหน่งนั้นๆ หรือเรียกได้ว่า บทบาทคือสิทธิหน้าที่ในการกระทำของ
บุคคลหนึ่งที่มีต่อบุคคลอื่นในสังคมตามสถานภาพของตน

จิตยา สุวรรณระฆัง (2527) กล่าวถึงบทบาทว่า เป็นลักษณะของพฤติกรรมที่ถูกกำหนด
โดยฐานะ ตำแหน่ง และแบ่งบทบาทออกเป็น 3 ประเภท คือ

- 1) บทบาทตามอุดมคติ เป็นบทบาทที่ผู้ดำรงตำแหน่งควรปฏิบัติเปรียบเทียบกับ
เหมือนบทบาทที่กำหนดไว้
- 2) บทบาทที่ปฏิบัติงานจริง เป็นบทบาทที่บุคคลได้กระทำตามหน้าที่หรือความ
รับผิดชอบ เปรียบเทียบเหมือนบทบาทที่กระทำจริง
- 3) บทบาทที่ควรกระทำ เป็นบทบาทที่ควรกระทำ แต่ไม่เป็นบทบาทนั้นๆ ก็ได้
เปรียบเทียบเหมือนบทบาทที่คาดหวัง

พิทยา สายหู (2529) กล่าวไว้ว่า บทบาทคือขอบเขตอำนาจหน้าที่ และสิทธิในการกระทำ
ตามบทบาทของแต่ละงานที่เรามีต่อผู้อื่น และบทบาทต่างๆ ของบุคคลทางสังคมนั้นเกิดมิได้
เพราะสังคมร่วมกันกำหนดบทบาทไว้ด้วยวิธีการต่างๆ ที่ไม่ใช่กฎหมายหรือข้อบังคับเป็นลักษณะ
อักษรเสมอไป แต่ต้องอาศัยความต้องการและยอมรับร่วมกันในหมู่ที่เกี่ยวข้อง

Deutsch และ Krauss (อ้างในถวิล ธาราโกชนี, 2524) ได้แบ่งบทบาทออกเป็น 4 แบบ คือ
บทบาททางเพศ (Sex roles) บทบาทความสัมพันธ์ทางเครือญาติ (Kinship roles) บทบาททาง
สังคม (Social roles) และบทบาททางอาชีพ (Occupational roles) ซึ่งบุคคลคนหนึ่งอาจจะต้อง
แสดงบทบาทหลายๆ บทบาท โดยบทบาทเป็นสิ่งที่รู้สึกได้ (ศักดิ์ไทย สุรกิจบวร, 2542) สังเกตได้ใน
ชีวิตประจำวันซึ่งอาจพิจารณาได้เป็น 3 ลักษณะคือ

- 1) บทบาทที่ถูกคาดหวัง (Expected role) เป็นบทบาทที่เกิดขึ้นจากความ
คาดหวังของตนเองในสถานการณ์ต่างๆ

- 2) บทบาทที่รับรู้ตามตำแหน่ง (Subjective role) เป็นบทบาทที่คนรับรู้จากตำแหน่งของตนเองในขณะที่ปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น
- 3) บทบาทที่คนในสังคมกำหนดขึ้น (Enacted role) เป็นบทบาทที่บ่งบอกพฤติกรรมที่แน่ชัดของบุคคล

สรุปได้ว่าบทบาททางสังคม คือสิทธิและหน้าที่ที่คนในสังคมพึงกระทำต่อบุคคลอื่นๆ โดยคนๆหนึ่งอาจมีหลายบทบาทตามสถานะที่เป็นอยู่ในสังคม หรือตามสถานการณ์ที่เผชิญอยู่ บทบาทนั้นอาจเป็นบทบาทที่ตนเองกำหนดขึ้น บทบาทในหน้าที่การทำงาน บทบาทตามกฎหมาย หรือบทบาทตามเพศของตนเอง

2.3 แนวคิดสิ่งแวดล้อมศึกษา

2.3.1 ความหมาย และจุดมุ่งหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษา

สิ่งแวดล้อมศึกษาเป็นคำที่แปลมาจากภาษาอังกฤษว่า “Environmental Education” โดยมีการประชุมเรื่องสิ่งแวดล้อมศึกษาครั้งแรกที่เมืองเนวาดา สหรัฐอเมริกา ซึ่งจะเน้นเนื้อหาสิ่งแวดล้อมศึกษาในหลักสูตรโรงเรียน ซึ่งการประชุมครั้งนี้ทำให้เกิดเอกสารสำคัญหลายฉบับเพื่อเป็นแนวทางเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศึกษา โดยในเอกสาร “กฎบัตรเบลเกรด –Belgrade Charter” ในปี พ.ศ. 2518 ได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยสรุปว่า สิ่งแวดล้อมศึกษาเป็นกระบวนการที่ทำให้เห็นคุณค่า เกิดความตระหนัก และเข้าใจถึงการอยู่ร่วมกันของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เศรษฐกิจ สังคม และการเมือง โดยให้โอกาสทุกคนพัฒนาความรู้ เจตคติ ทักษะ การรู้จักตัดสินใจ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมเพื่อปกป้องแก้ไขสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้น รวมทั้งสร้างรูปแบบการดำเนินชีวิตเพื่อสิ่งแวดล้อมในระดับบุคคล กลุ่มและสังคม (วินัย วีระพัฒนานนท์, 2532) แนวความคิดดังกล่าวนี้ต่อมาได้มีการพัฒนาเพื่อนำไปใช้ในรูปแบบต่างๆ ทั้งในเรื่องกฎหมาย การเรียนการสอน และการพัฒนาแนวทางปฏิบัติต่างๆ เพื่อสิ่งแวดล้อม โดยจะมีการให้คำจำกัดความหรือกำหนดจุดมุ่งหมายต่างๆ กันไป แต่ยังคงยึดแนวทางบางส่วนตามจุดมุ่งหมายดั้งเดิมของสิ่งแวดล้อมศึกษา ดังนี้

กฎหมายสิ่งแวดล้อมศึกษาของสหรัฐอเมริกา (Schmieder, 1977) ให้คำจำกัดความของสิ่งแวดล้อมศึกษาว่า เป็นกระบวนการทางการศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งที่อยู่โดยรอบทั้งที่เป็นธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น และความสัมพันธ์ระหว่างประชากร มลภาวะ ทรัพยากร การอนุรักษ์ การคมนาคม เทคโนโลยี การวางผังเมืองและชนบทกับสิ่งแวดล้อมของมนุษย์

การประชุมนานาชาติในเรื่องสิ่งแวดล้อมศึกษาในหลักสูตรของโรงเรียน ซึ่งจัดโดย คณะกรรมการการศึกษา IUCN โดยการสนับสนุนขององค์การ UNESCO ในปี 1970 ได้ให้ความหมายสิ่งแวดล้อมศึกษาว่าเป็นกระบวนการของการระลึกถึงคุณค่า และการสร้างความชัดเจนในแนวความคิดเพื่อพัฒนาทักษะ และทัศนคติที่จำเป็นต่อการเข้าใจ และเห็นคุณค่า ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมทางกายภาพ สิ่งแวดล้อมศึกษาเกี่ยวข้องกับการตัดสินใจ และการสร้างรหัสพฤติกรรมเกี่ยวกับความใส่ใจในคุณภาพสิ่งแวดล้อม (Schmieder, 1977)

Mary Lynne Cox Bowman จากมหาวิทยาลัยมิชิแกนให้คำจำกัดความสิ่งแวดล้อมศึกษาไว้ในปี 1974 ว่าเป็นกระบวนการพัฒนาสาธารณชนให้ได้รับความรู้ในเรื่องสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและทางสังคมซึ่งอยู่โดยรอบตัวมนุษย์ เพื่อให้เกิดความตระหนักถึงผลกระทบที่เกิดขึ้น และรู้จักการจัดการแก้ไขปัญหาเหล่านั้น

ฉลอง บุญญานันท์ (อ้างใน สุวิมล ว่องวานิช และคณะ, 2539) อธิบายว่าสิ่งแวดล้อมศึกษาเป็นการศึกษาที่ทำให้ผู้เรียนมีความสำนึกและรับผิดชอบต่อการใช้ทรัพยากรของชุมชนและของชาติ มีการตัดสินใจ และการปฏิบัติในการใช้ทรัพยากรและการแก้ไขปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมอย่างมีเหตุผลและเหมาะสม

องค์การสหประชาชาติได้ (เกษม จันทร์แก้ว และประพันธ์ โกยสมบุญ, 2525) กล่าวถึงความจำเป็นของสิ่งแวดล้อมศึกษาต่อมนุษย์เรา ดังนี้

- 1) ความจำเป็นในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตมนุษย์ให้ดีขึ้น สิ่งแวดล้อมศึกษาเป็นแนวทางที่จะเสริมสร้างทัศนคติในการใช้ทรัพยากรที่ถูกต้องอันจะนำไปสู่คุณภาพชีวิตที่ดี
- 2) สิ่งแวดล้อมศึกษาเป็นหลักที่ช่วยเสริมสร้างความเข้าใจของประชาชนต่อปัญหาสิ่งแวดล้อม และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยเป็นแนวทางที่สอดคล้องกับสภาพทั่วไปและสภาพสิ่งแวดล้อมนั้นๆ
- 3) สิ่งแวดล้อมศึกษาเป็นแนวทางที่ทำให้ผู้เรียนเข้าใจในการสร้างแนวความคิดที่จะป้องกันสิ่งแวดล้อมมิให้เกิดมลพิษสิ่งแวดล้อมขึ้น
- 4) สิ่งแวดล้อมศึกษามีวัตถุประสงค์ในการเพิ่มทักษะในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยเป็นการแก้ไขเพื่อตนเอง และส่วนรวม
- 5) สิ่งแวดล้อมศึกษาช่วยเสริมสร้างสมรรถภาพของประชาชนในการประเมินแผนการต่างๆ เพื่อพัฒนาด้าน สังคม การเมือง วัฒนธรรม และการศึกษา

- 6) สิ่งแวดล้อมศึกษาสามารถทำให้ประชาชนร่วมทำการตัดสินใจบางอย่างเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเพื่อชุมชนและเพื่อตนเองได้เป็นอย่างดี และถูกต้องมากขึ้น
- 7) สิ่งแวดล้อมศึกษาเป็นกระบวนการทำให้ความรู้ทำให้เกิดความรู้ ความสัมพันธ์ต่อกันและกันทางเศรษฐศาสตร์ การเมือง และนิเวศวิทยาที่ดียิ่งขึ้น

โครงการสิ่งแวดล้อมศึกษาของประเทศออสเตรเลียได้ให้ความหมายว่า “สิ่งแวดล้อมศึกษา เป็นกระบวนการที่สร้างความตระหนัก ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม มีเจตคติ และทักษะที่ทำให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในคุณภาพของสิ่งแวดล้อม” (วินัย วีระวัฒนานนท์ และคณะ, 2540)

จุดมุ่งหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษาตามรายงานเรื่องสิ่งแวดล้อมศึกษาในเอเชียและแปซิฟิกของ UNESCO (1981) คือ การพัฒนาประชากรโลกให้มีความตระหนัก และใส่ใจเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม และปัญหาที่เกี่ยวข้อง และให้มีความรู้ ทักษะ ทศนคติ แรงจูงใจ และร่วมกันแก้ไขปัญหาในปัจจุบัน และป้องกันปัญหาที่เกิดขึ้นในอนาคต

สรุปว่าสิ่งแวดล้อมศึกษา หมายถึง กระบวนการที่สร้างความรู้ ความเข้าใจและความตระหนักเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม เพื่อให้คนเรามีเจตคติและทักษะ ในการมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น

2.3.2 วัตถุประสงค์สิ่งแวดล้อมศึกษา

Schmieder (1977) กล่าวว่าวัตถุประสงค์ของสิ่งแวดล้อมศึกษาในแต่ละพื้นที่อาจมีความแตกต่างกันไปตามความท้าทายด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในแต่ละพื้นที่ แต่จะมาจากพื้นฐานแนวความคิดที่คล้ายคลึงกัน ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างของวัตถุประสงค์ที่จะมีการเน้นในงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

วัตถุประสงค์พื้นฐานของสิ่งแวดล้อมศึกษาในการมองสังคมแบบองค์รวม คือ

- 1) เพื่อพัฒนาจริยธรรมด้านสิ่งแวดล้อมสาธารณะ หรือระดับชาติเกี่ยวกับความสมดุลทางนิเวศวิทยา และคุณภาพชีวิต
- 2) เพื่อพัฒนาประชาชนที่มีความเข้าใจพื้นฐานในเรื่องความสัมพันธ์ของมนุษย์ และปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ให้เข้าใจความจำเป็นในการรักษาความสมดุลทางนิเวศวิทยา ให้มีความตระหนัก และใส่ใจ และมีแรงจูงใจในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม

- 3) เพื่อให้ข้อมูลที่ทันสมัยและถูกต้องเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชน เพื่อให้สามารถตัดสินใจให้เป็นไปได้ดีที่สุดในการใช้ประโยชน์สิ่งแวดล้อม
- 4) เพื่อให้การกระตุ้นและการอบรมที่ทำให้ประชาชนได้เรียนรู้ และสามารถขยายความรู้ และทักษะ ที่จะช่วยสังคมแก้ไขปัญหาที่สัมพันธ์กันในด้านสิ่งแวดล้อม และป้องกันปัญหาที่จะเกิดขึ้น
- 5) เพื่อค้นหาความสมดุลระหว่างความต้องการระยะสั้นและการใช้ประโยชน์ระยะยาวเมื่อมีการตัดสินใจในเรื่องสิ่งแวดล้อม
- 6) เพื่อสร้างจิตสำนึกสาธารณะที่ว่าประชาชนทุกคนเป็นผู้การตัดสินใจในเรื่องสิ่งแวดล้อม

วัตถุประสงค์พื้นฐานของสิ่งแวดล้อมศึกษาในการเรียนการสอน คือ

- 1) เพื่อพัฒนาชุดของคุณค่าพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ
- 2) เพื่อพัฒนาการมีส่วนร่วมในการปรับปรุงสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ และคุณภาพชีวิต
- 3) เพื่อเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างความต้องการของสังคม และปฏิสัมพันธ์ของสังคมกับสิ่งแวดล้อม
- 4) เพื่อให้มีความรู้เกี่ยวกับผลลัพธ์ในขนาดของปัญหาและการตัดสินใจด้านสิ่งแวดล้อม
- 5) เพื่อให้เข้าใจการพึ่งพาระหว่างกันของสิ่งมีชีวิต
- 6) เพื่อให้รู้จักคิดในเชิงวิเคราะห์เพื่อหาหลักฐานและเพื่อทำทนายแนวทางที่สิ่งต่างๆเป็นอยู่

วัตถุประสงค์ของสิ่งแวดล้อมที่มีการสรุปไว้ได้ดีและเป็นที่ยอมรับในการนำไปใช้คือ วัตถุประสงค์ของสิ่งแวดล้อมศึกษาที่มาจากกฎบัตรเบลเกรด ที่ประกอบด้วย

- 1) ความตระหนัก (Awareness) เพื่อให้คนและกลุ่มทางสังคมเกิดความตระหนัก และตอบสนองต่อสิ่งแวดล้อมและปัญหาที่เกี่ยวข้อง
- 2) ความรู้ (Knowledge) เพื่อช่วยให้คนและกลุ่มทางสังคมได้เรียนรู้ความเข้าใจต่อสิ่งแวดล้อม ปัญหาที่เกี่ยวข้อง และความรับผิดชอบและบทบาทของมนุษย์ต่อเรื่องดังกล่าว

- 3) เจตคติ (Attitudes) เพื่อช่วยให้นักเรียนและกลุ่มทางสังคม ได้เรียนรู้คุณค่าทางสังคม และความรู้สึกใส่ใจต่อสิ่งแวดล้อมและเป็นการกระตุ้นการมีส่วนร่วมในการป้องกัน และปรับปรุง
- 4) ทักษะ (Skills) เพื่อช่วยให้นักเรียนและกลุ่มทางสังคมได้เรียนรู้ทักษะสำหรับการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม
- 5) การมีส่วนร่วม (Participation) เพื่อช่วยคนและกลุ่มทางสังคมในการพัฒนาการรับรู้เรื่องความรับผิดชอบและความเร่งด่วนเกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมเพื่อรับรองการกระทำที่เหมาะสมในการแก้ไขปัญหาเหล่านั้น

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้จึงได้นำแนวคิดและวัตถุประสงค์ด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาในประเด็นที่ว่า สิ่งแวดล้อมศึกษาเป็นกระบวนการในการสร้าง ความรู้ ความตระหนัก เจตคติ รวมทั้งพัฒนาทักษะ และนำไปสู่การมีส่วนร่วมในการป้องกัน แก้ไข ปัญหาสิ่งแวดล้อม เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาความสัมพันธ์ด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาที่เกิดขึ้นระหว่างชุมชนแม่เหล็กกับศูนย์ศึกษาธรรมชาติปางแฟน

สรุปว่าวัตถุประสงค์ของสิ่งแวดล้อมศึกษา คือการสร้างความรู้ ความตระหนักให้คนเราเข้าใจสิ่งแวดล้อมและปัญหาสิ่งแวดล้อมเพื่อให้มีเจตคติที่ดีในการใส่ใจรักษาสิ่งแวดล้อมเป็นการพัฒนาทักษะในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม ที่จะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในการรับผิดชอบแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม

2.3.3 แนวทางปฏิบัติสิ่งแวดล้อมศึกษา

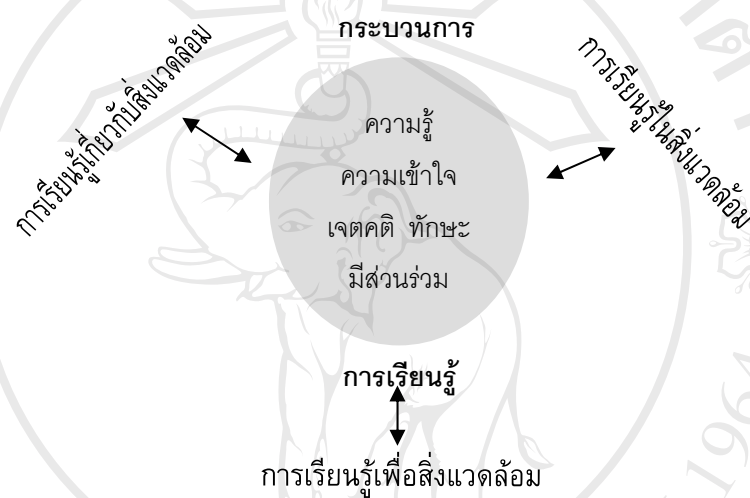
แนวทางการปฏิบัติด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาที่มีการกล่าวถึง ส่วนใหญ่จะเป็นการเรียนการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษาให้ผู้ศึกษาอยู่ในสถานประกอบการศึกษาต่างๆ โดยการปฏิบัติด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาจะบูรณาการเข้ากับหลักสูตรการเรียนการสอน หนังสือสะพานสีเขียว โดยกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม(2544) ได้เสนอแนวทางปฏิบัติหลัก 3 ประการของสิ่งแวดล้อมศึกษาที่นักการศึกษาระดับนานาชาติได้ร่วมวางหลักการ ดังต่อไปนี้

- 1.) การเรียนรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม (Learning about the environment) คือ การให้ผู้เรียนมีความรู้และความเข้าใจการทำงานของระบบธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนผลกระทบจากกิจกรรมของคน ทั้งในระบบท้องถิ่น ประเทศ และโลก
- 2.) การเรียนรู้ในสิ่งแวดล้อม (Learning in the environment) คือ การให้ผู้เรียนมีประสบการณ์จากการลงมือปฏิบัติด้วยตนเองในธรรมชาติหรือสภาพแวดล้อม

โดยตรง ซึ่งเป็นการพัฒนาทักษะที่สำคัญในเรื่องการฝึกการตัดสินใจและการแก้ปัญหา

- 3.) การเรียนรู้เพื่อสิ่งแวดล้อม (Learning for the environment) คือ การนำสิ่งที่เรียนรู้ทั้งหมดสู่ความตั้งใจจริงในการปฏิบัติที่เป็นคุณต่อสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติในวิถีชีวิตจริง

แผนภูมิ 1 องค์ประกอบหลักของสิ่งแวดล้อมศึกษา

(กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2544)

จากแนวทางปฏิบัติทั้ง 3 ประการ ได้มีการนำไปพัฒนาเป็นรูปแบบการจัดการเรียนการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษาหลายรูปแบบ โดยมีรูปแบบที่สำคัญ คือ

- 1.) การจัดการเรียนการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษาร่วมหลักสูตร หรือร่วมกลุ่มวิชาทุกรายวิชาตลอดหลักสูตรที่ใช้อยู่ในทุกระดับชั้น (Cross-Curriculum Environmental Education)
- 2.) การจัดการเรียนการสอนโดยให้เรียนรู้จากประสบการณ์ตรงจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การเรียนรู้นี้ทำได้หลายรูปแบบแต่ควรเชื่อมโยงหรือสนับสนุนการเรียนรู้ในห้องเรียน
- 3.) การเรียนการสอนที่เน้นการเชื่อมโยงสิ่งที่เรียนรู้กับการปฏิบัติ วิถีชีวิตในโรงเรียนควรเป็นวิถีชีวิตที่สะท้อนถึงแนวทางปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมในทิศทางที่นักเรียนได้เรียนรู้จากบทเรียน

สรุปว่าแนวทางปฏิบัติของสิ่งแวดล้อมศึกษามี 3 ประการ คือ การเรียนรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม การเรียนรู้ในสิ่งแวดล้อม และการเรียนรู้เพื่อสิ่งแวดล้อม โดยแนวทางทั้งสามสามารถนำมาพัฒนาในการเรียนการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษาในโรงเรียนได้เพื่อเป็นการเชื่อมโยงการเรียนรู้ในห้องเรียนกับสถานการณ์จริง ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ จะวิเคราะห์กิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นของชุมชนและศูนย์ศึกษาธรรมชาติตามแนวทางเหล่านี้

2.3.4 ผลลัพธ์จากสิ่งแวดล้อมศึกษา

เกษม จันทร์แก้ว และประพันธ์ โภยสมบูรณ์ (2525) ได้กล่าวถึงผลที่คาดว่าจะได้รับจากสิ่งแวดล้อมศึกษาไว้หลายประการด้วยกัน คือ

- 1) พัฒนาทัศนคติและแรงจูงใจ โดยเฉพาะในการสร้างสรรค์สิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้น
- 2) พัฒนาพฤติกรรมที่ดีต่อสิ่งแวดล้อม โดยอาจสามารถช่วยเหลือและปรับปรุงสภาวะแวดล้อมที่ทรุดโทรมได้
- 3) เพิ่มความรอบรู้ และความสำนึกในการดำเนินการมิให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม
- 4) เพิ่มสมรรถนะการยอมรับในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทั้งทางตรงและทางอ้อม
- 5) เพิ่มความรู้สึกลงทางสิ่งแวดล้อม คือความรับผิดชอบ ชั่ว-ดี ในการป้องกันและทำลายสิ่งแวดล้อม
- 6) เพิ่มทักษะทางการอนุรักษ์ธรรมชาติทั้งทางตรงและทางอ้อม
- 7) เพิ่มสมรรถนะการตอบโต้ทางสิ่งแวดล้อม หมายถึงเมื่อมีการทำดีหรือไม่ดีต่อสิ่งแวดล้อมสามารถตอบโต้ได้อย่างถูกต้อง
- 8) พัฒนาแบบชีวิต ให้มีความสุขสบายเนื่องจากสภาวะแวดล้อมที่ดี
- 9) เพิ่มประสิทธิภาพในการรักษาวัฒนธรรมของท้องถิ่นให้มีอยู่ตลอดไปเพราะสิ่งแวดล้อมสร้างคนไม่ให้ทำลาย
- 10) เพิ่มประสิทธิภาพในการพัฒนาคุณภาพชีวิตโดยนำความรู้ไปปฏิบัติ
- 11) ช่วยป้องกันทรัพยากรธรรมชาติ รู้จักใช้ทรัพยากรอย่างสมเหตุผล
- 12) พัฒนาความคิดแนวนิเวศน์พัฒนา (ecodevelopment) ในการพัฒนาอะไรต้องคำนึงถึงความสมดุลของระบบนิเวศน์
- 13) พัฒนาแนวความคิดการนำเทคโนโลยีที่เหมาะสมมาใช้กับทรัพยากร และการพัฒนาด้านอื่นๆ มิให้เกิดมลภาวะต่อสิ่งแวดล้อม

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาถึงผลที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์และการมีส่วนร่วม ในกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาระหว่างชุมชนแม่เลา และศูนย์ศึกษาธรรมชาติปางแฟนที่มีต่อ ชุมชนแม่เลาและศูนย์ศึกษาธรรมชาติปางแฟนในรูปแบบของการพัฒนาความรู้ ความตระหนัก เจตคติ ทักษะและการมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์กิจกรรมสิ่งแวดล้อมศึกษา การสร้างเครือข่าย และพัฒนาการความสัมพันธ์ต่อเนื่อง

2.4 แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน

ดร.ไพฑูรย์ เครือแก้ว (2506) ให้ความหมายชุมชนไว้ว่าเป็นกลุ่มบุคคลที่ตั้งอยู่เป็นที่ เป็นทาง มีขอบเขตอันเดียวกัน และผู้คนเหล่านั้นมีการพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน มีการติดต่อซึ่งกันและกัน มีความสนใจร่วมกันอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ความรักชาติ มีแนวพฤติกรรม เป็นอย่างเดียวกัน เช่น การกินอยู่หลับนอน ภาษาพูด การใช้เครื่องมือ เป็นต้น

Arthur Dunham (1958) กล่าวว่า “ชุมชนหนึ่งคือกลุ่มมนุษย์กลุ่มหนึ่งตั้งภูมิลำเนาอยู่ใน อาณาเขตทางภูมิศาสตร์ที่ค่อนข้างแน่นอนติดต่อกัน และมีส่วนที่สำคัญของชีวิตทุกๆไปอย่าง เดียวกันดังมองเห็นได้จาก มารยาท ประเพณี ขนบธรรมเนียมและแบบแห่งการพูด”

J.F Steiner (วิรัช วิรัชนิภาวรรณ, 2532) กล่าวถึงองค์ประกอบของชุมชนว่ามีอยู่ 3 ประการ คือ กลุ่มของบุคคล อาณาเขตท้องที่ และประโยชน์ที่สำคัญๆของประชาชน

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า ชุมชนต้องมีส่วนประกอบคือ

- 1) มีประชากรหรือกลุ่มคน
- 2) มีอาณาบริเวณหรือพื้นที่ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติหรือที่มนุษย์สร้างขึ้น
- 3) มีความสัมพันธ์และปฏิบัติต่อกันของประชาชนในชุมชน
- 4) มีผลประโยชน์ ความสนใจ และประเพณีบางประการร่วมกัน

แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น มีผู้เสนอแนวทางการมีส่วนร่วมไว้หลายท่านดังนี้

ไพรัตน์ เดชะรินทร์ (2524) ให้ความหมายการมีส่วนร่วมว่า เป็นกระบวนการที่รัฐบาลทำ การส่งเสริม ชักนำ สนับสนุน และสร้างโอกาสให้ประชาชนในชุมชนทั้งในส่วนบุคคล กลุ่มคน ชุมชม สมาคม มูลนิธิ และองค์กรอาสาสมัครต่างๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานเรื่องใด เรื่องหนึ่ง หรือหลายเรื่องร่วมกัน โดยมีนโยบายการพัฒนาที่กำหนดไว้ คือ

- 1) ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน รวมทั้งความต้องการของชุมชน

- 2) ร่วมคิดหาและสร้างรูปแบบและวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไขและลดปัญหาของชุมชนหรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน หรือสนองความต้องการของชุมชน
- 3) ร่วมวางแผนนโยบายหรือแผนงาน หรือโครงการ หรือกิจกรรมเพื่อจัดและแก้ปัญหาและสนองความต้องการของชุมชน
- 4) ร่วมตัดสินใจการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม
- 5) ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารงานพัฒนาให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล
- 6) ร่วมการลงทุนในกิจกรรมโครงการของชุมชนตามขีดความสามารถของตนเองและของหน่วยงาน
- 7) ร่วมปฏิบัติตามนโยบาย แผนงาน โครงการ และกิจกรรมให้บรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้
- 8) ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผลและร่วมบำรุงรักษาโครงการและกิจกรรมที่ได้ทำไว้ทั้งโดยเอกชน และรัฐบาลให้ได้ประโยชน์ตลอดไป

ขั้นตอนการมีส่วนร่วมตามแนวคิดของ โคเฮน และอัพฮอฟ (Cohen and Uphoff) ได้รับการพัฒนาอย่างเป็นระบบ และจำแนกขั้นตอนการมีส่วนร่วมเป็น 4 ขั้นตอนโดยอดิน รพีพัฒน์ (ธีระพงศ์ แก้วหาวงศ์, 2543) ดังนี้

- 1) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ โดยมีการกำหนดความต้องการและการจัดลำดับความสำคัญ ต่อจากนั้นก็เลือกนโยบายและประชาชนที่เกี่ยวข้อง การตัดสินใจนี้เป็นกระบวนการต่อเนื่องที่ต้องดำเนินการไปเรื่อยๆ
- 2) การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ได้มาจากคำถามที่ว่าใครจะทำประโยชน์ให้แก่โครงการได้บ้าง และจะทำประโยชน์ได้ด้วยวิธีใด เช่น การช่วยเหลือด้านทรัพยากร การบริหารงานและประสานงาน การให้ความช่วยเหลือด้านแรงงานหรือข้อมูล เป็นต้น
- 3) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ ความสำคัญของผลประโยชน์ นอกจากจะมองผลประโยชน์ในเชิงปริมาณและคุณภาพแล้ว ยังต้องพิจารณาถึงการกระจายผลประโยชน์ภายในกลุ่มด้วย รวมทั้งผลที่เป็นประโยชน์ในทางบวกและผลในทางลบที่เป็นผลเสียของโครงการ ซึ่งอาจเป็นประโยชน์และเป็นโทษต่อบุคคลและสังคม

- 4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล สิ่งสำคัญที่จะต้องสังเกตคือ ความเห็น ความชอบ และความคาดหวัง ซึ่งจะมีอิทธิพลสามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มต่างๆ ได้

ระดับของการมีส่วนร่วมนั้น บัญชร แก้วส่อง มีการจำแนกเป็นหลายรูปแบบ โดยสามารถกำหนดกรอบความเข้มของการมีส่วนร่วมไว้ได้กว้างๆ 3 ระดับ (ธีระพงศ์ แก้วหาวงค์, 2543) คือ

- 1) ระดับการมีส่วนร่วมเทียม หรือการมีส่วนร่วมแบบถูกกระทำ การมีส่วนร่วมในระดับนี้ผู้เข้าร่วมมีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็น แต่อำนาจในการตัดสินใจจะอยู่ที่บุคคลอื่น
- 2) ระดับการมีส่วนร่วมบางส่วน การมีส่วนร่วมในระดับนี้ ผู้เข้าร่วมมีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็น แต่อำนาจในการตัดสินใจจะอยู่ที่บุคคลอื่น
- 3) ระดับการมีส่วนร่วมที่แท้จริง การมีส่วนร่วมในระดับนี้ ความคิดเห็นของบุคคลที่เข้าร่วมได้รับการรับฟังและยอมรับเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอำนาจการตัดสินใจอยู่ที่ผู้เข้าร่วม

สรุปว่าการมีส่วนร่วมของชุมชน คือการที่สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน ตั้งแต่การศึกษาปัญหาของชุมชน การร่วมคิดค้นแนวทางพัฒนาชุมชนร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินงานร่วมรับผลประโยชน์ และร่วมประเมินผล โดยระดับและรูปแบบการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนแต่ละคนจะแตกต่างกันตามบทบาทหน้าที่ และการยอมรับในสังคม

2.5 แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย/เครือข่ายสังคม

สุเทพ สุนทรภะสิทธิ์ (2540) กล่าวว่า “เครือข่ายเป็นรูปแบบด้านจิตวิสัยของสายใยความสัมพันธ์ของสมาชิกภายในสังคม ที่มีแบบแผนสายสัมพันธ์ต่างๆ ทั้งในระดับจุลภาคและมหภาคในลักษณะที่พึ่งพิงอาศัยกัน ซึ่งมีหลักการว่าสายสัมพันธ์ระหว่างตัวผู้กระทำต่างๆปกติจะมีลักษณะคู่ขนานกันในด้านเนื้อหา ความเข้มข้นสนองสิ่งต่างๆ ให้แก่กันและกัน โดยมีความเข้มข้นมากน้อยต่างกันและมีลักษณะการถ่ายทอดต่อกันหรือนำไปสู่เครือข่ายชนิดต่างๆ ที่มีพรมแดนที่ชัดเจนจะแบ่งกลุ่มออกจากกันและส่งผลให้มีการรวมกลุ่มเพื่อนำไปสู่ความร่วมมือกันในการพัฒนาหรือการจัดการด้านต่างๆหรือเกิดการแข่งขันได้”

ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2527) ได้อธิบายเกี่ยวกับแนวความคิดเครือข่ายสังคม ว่าหมายถึง ความสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อมระหว่างบุคคลคนหนึ่งกับบุคคลอื่นๆ อีกหลายๆคน เครือข่ายสังคมในที่นี้เปรียบเสมือนกรอบแนวความคิดที่ใช้ศึกษาหาทางความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในสังคม อันนำไปสู่ความเข้าใจในเรื่องกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ องค์กรทางสังคมและโครงสร้างทางสังคม รวมทั้งลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าวสามารถนำมาใช้อธิบายพฤติกรรมต่างๆของบุคคลเหล่านี้ได้

กาญจนา แก้วเทพ (2537) สรุปว่า เครือข่ายเป็นรูปแบบหนึ่งของการประสานงานของบุคคล/กลุ่มหรือหลายๆองค์กร ที่ต่างก็มีทรัพยากรของตนเอง มีเป้าหมาย มีวิธีการดำเนินงานและมีกลุ่มเป้าหมายของตนเอง บุคคล กลุ่มหรือองค์กรเหล่านั้นได้เข้ามาประสานกันอยู่จะมีระยะเวลาพอสมควรแม้ว่าจะไม่ได้มีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอก็ตามแต่ก็วางรากฐานเอาไว้ เมื่อฝ่ายหนึ่งมีความต้องการที่จะขอความช่วยเหลือหรือขอความร่วมมือกับกลุ่มอื่นๆ เพื่อแก้ปัญหาก็สามารถบอกไปได้โดยการสร้างเครือข่ายนั้นอาจจะแสดงออกหรือพัฒนาแบบแนวตั้งและเครือข่ายแบบแนวนอน เครือข่ายแบบแนวนอนจะมีลักษณะที่ฐานะและสถานภาพของคนในกลุ่มที่เข้ามาเป็นเครือข่ายนั้นมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน การแลกเปลี่ยนทรัพย์สินหรือบริการต่างๆ การช่วยเหลือเกื้อกูล ถ้อยทีถ้อยอาศัย ในกรณีที่ไม่ซับซ้อนไม่ต้องมีตัวกลาง ในกรณีที่ซับซ้อนมากขึ้น มีหลายกลุ่มมากขึ้น จะมีแม่ข่ายหรือผู้นำเป็นตัวประสาน ส่วนเครือข่ายแบบแนวตั้ง สถานภาพและฐานะของคนในแต่ละลำดับชั้นจะเรียงจากสูงไปหาต่ำ ฝ่ายที่อยู่ในลำดับสูงจะมีฐานะเป็นผู้อุปถัมภ์ และผู้ที่อยู่ข้างล่างก็มีฐานะเป็นผู้ใต้อุปถัมภ์มีการแลกเปลี่ยนระหว่างชั้นมีลักษณะไม่เท่าเทียมกัน

การเชื่อมโยงกันในลักษณะเครือข่าย (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2537) มิใช่เพียงการรวมกลุ่มของสมาชิกที่มีความสนใจร่วมกันในระดับเพียงแค่การพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นหรือร่วมสังสรรค์ด้วยกันเท่านั้น หากจะต้องพัฒนาไปสู่ระดับของการลงมือทำกิจกรรมร่วมกันด้วยเป้าหมายที่มีร่วมกันด้วย เครือข่ายต้องมีการจัดระบบให้กลุ่มบุคคลหรือองค์กรที่เป็นสมาชิกของเครือข่ายให้สามารถดำเนินกิจกรรมบางอย่างร่วมกันเพื่อนำไปสู่จุดหมายที่สมาชิกแต่ละคนในเครือข่ายเห็นพ้องต้องกัน ซึ่งอาจเป็นกิจกรรมที่ร่วมกันเฉพาะกิจ ตามความจำเป็น เมื่อเสร็จภารกิจแล้วก็เลิกเครือข่ายไป และอาจกลับมารวมกันได้ใหม่หากจำเป็น หรืออาจเป็นเครือข่ายที่ดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่องไปเรื่อยๆ สิ่งที่จะผูกโยงสมาชิกเครือข่ายเข้าหากันก็คือ วัตถุประสงค์ที่ต้องการบรรลุร่วมกัน ซึ่งอาจจะเป็นวัตถุประสงค์เพื่อสร้างอำนาจต่อรอง เพื่อการเสริมจุดแข็งกลบจุดอ่อนหรือเพื่อนำเอาทรัพยากรที่มีอยู่มาใช้ร่วมกัน เป็นต้น

ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในเครือข่ายเป็นความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนอาทิ การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร อุปกรณ์ เทคโนโลยีที่ทันสมัย บุคลากร เงินทุนสนับสนุน ความเชี่ยวชาญในวิชาชีพ งบประมาณ ทรัพยากรต่างๆ เป็นต้น

เครือข่ายที่แท้จริงนั้นสามารถพิจารณาได้จากองค์ประกอบสำคัญ 7 ประการซึ่ง เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2537) ได้อธิบายไว้ คือ

- 1) การรับรู้มุมมองร่วมกัน (Common Perception)
- 2) การมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน (Common Vision)
- 3) การมีผลประโยชน์และความสนใจร่วมกัน (Mutual Interests/Benefits)
- 4) การมีส่วนร่วมของสมาชิกเครือข่ายอย่างกว้างขวาง (All Stakeholders Participation)
- 5) การเสริมสร้างซึ่งกันและกัน (Complementary Relationship)
- 6) การพึ่งพิงอิงกัน (Interdependence)
- 7) การปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน (Interaction)

สรุปว่าเครือข่ายทางสังคม เป็นสายใยความสัมพันธ์ของบุคคล กลุ่มคน หรือองค์กรที่มีการประสานความร่วมมือโดยมีเป้าหมายร่วมกัน มีการพึ่งพาทรัพยากรของกันและกัน เครือข่ายอาจเป็นการรวมตัวเฉพาะกิจแล้วแยกย้าย หรืออาจมีการรวมตัวอย่างต่อเนื่อง แต่สิ่งที่สำคัญคือเครือข่ายต้องมีมุมมอง ความสนใจ และวิสัยทัศน์ร่วมกัน สามารถพึ่งพาทรัพยากรของกันและกัน แลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อนำไปสู่เป้าหมายร่วมกัน ซึ่งในงานวิจัยนี้มีการกล่าวถึงหน่วยงาน และองค์กรที่เป็นเครือข่ายความร่วมมือการทำงานด้านสิ่งแวดล้อม กับศูนย์ศึกษาธรรมชาติปางแฟน และชุมชนแม่เลาจำนวนมาก

2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

อภิรดี กันเดซ (2538) ทำการวิเคราะห์การดำเนินงานด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาขององค์กรเอกชนพบว่า องค์กรเอกชนยังมีการดำเนินงานที่ไม่สอดคล้องกับหลักการสิ่งแวดล้อมศึกษา โดยส่วนใหญ่จะมุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจของกลุ่มเป้าหมายต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมที่องค์กรประสบอยู่ กิจกรรมที่นิยมใช้เป็นการฝึกอบรม ซึ่งกลุ่มเป้าหมายส่วนใหญ่จะเป็นเยาวชน ด้านเนื้อหาที่นิยมใช้คือ ป่าไม้ สัตว์ป่า และความหลากหลายทางชีวภาพ ปัญหาที่พบในองค์กรคือ

เจ้าหน้าที่ขาดความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา ดังนั้นการที่จะให้การดำเนินงานด้านสิ่งแวดล้อมมีประสิทธิภาพจึงต้องมีการพัฒนาความรู้และทักษะด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาแก่เจ้าหน้าที่

คณิต ธนุธรรมเจริญ (2540) ได้ทำการค้นคว้าแบบอิสระเรื่องสิ่งแวดล้อมศึกษากับการเปลี่ยนแปลงการจัดการทรัพยากรบนที่สูง ได้ทำการศึกษาระบบการสิ่งแวดล้อมโดยชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างระบบการสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยชุมชน และการจัดการทรัพยากรบนพื้นที่สูง พบว่าเมื่อชุมชนได้มี ปฏิสัมพันธ์จากภายนอกมากขึ้น รูปแบบการผลิตเพื่อยังชีพแบบดั้งเดิมได้เปลี่ยนแปลงไปสู่การผลิตเชิงพาณิชย์มากขึ้น และระบบการสิ่งแวดล้อมศึกษาของชุมชนเป็นการสร้างพฤติกรรม ค่านิยม คุณธรรม จริยธรรม ต่อทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ ซึ่งมี 2 รูปแบบคือ การเรียนรู้ที่เกิดจากภูมิรู้ดั้งเดิมของชุมชน โดยสถาบันครอบครัวทำหน้าที่ในการถ่ายทอดแก่บุตรหลาน โดยทางตรง และการเรียนรู้ใหม่ๆ จากภายนอกชุมชน ในด้านบทบาทหน้าที่ของผู้นำชุมชน สมาชิกผู้มีประสบการณ์ใหม่ และเจ้าหน้าที่จากองค์กรภายนอกชุมชน ทำหน้าที่ถ่ายทอดแก่สมาชิกชุมชนทั่วไป และกลุ่มที่สนใจด้วยวิธีการประชุม การอบรม การสาธิต การศึกษาดูงาน การเผยแพร่รณรงค์ นอกจากนี้ยังพบว่าชุมชนมีการจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่าไม้ ตามเกณฑ์ความเชื่อ และแบบแผนการผลิตเพื่อยังชีพ ความสัมพันธ์ระหว่างระบบการสิ่งแวดล้อมศึกษากับการจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่าไม้ ของชุมชน มี 3 รูปแบบ คือ ความสัมพันธ์ในระดับความคิด อุดมการณ์ที่มีต่อทรัพยากร ความสัมพันธ์ในระดับความเชื่อในเรื่องคุณค่าทรัพยากร ความสัมพันธ์ในระดับปฏิบัติการที่ปฏิบัติโดยไม่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากร

กมลวรรณ มโนวงศ์ (2542) ได้ทำการศึกษาเรื่อง ความสัมพันธ์ทางสังคมขององค์กรชุมชนในชนบท โดยได้มีการศึกษารูปแบบความสัมพันธ์ขององค์กรชุมชนในชนบทด้านความร่วมมือ การแข่งขัน ความขัดแย้ง และการประนีประนอมรวมทั้งเงื่อนไขที่กำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมขององค์กรชุมชนในชนบท รูปแบบความสัมพันธ์ที่มีลักษณะต่างกันไปเช่น กลุ่มแม่บ้าน เกษตรกร กลุ่มเหมืองฝาย และกลุ่มออมทรัพย์เกิดพระเกียรติ เป็นต้น ส่วนเงื่อนไขที่ส่งผลต่อความสัมพันธ์ได้แก่ ผู้นำ เครือญาติ และผลประโยชน์

วราพร ศรีสุพรรณ และคณะ (2544) ได้ทำการวิจัยเรื่องการสร้างเครือข่ายเพื่อพัฒนาโปรแกรมศึกษาธรรมชาติ ธรรมะ และวัฒนธรรมในพื้นที่จังหวัดกาญจนบุรี เป็นการร่วมมือระหว่างผู้วิจัยกับผู้วิจัยท้องถิ่นในการดำเนินงานเพื่อให้ได้โปรแกรมศึกษาธรรมชาติ ธรรมะ และวัฒนธรรมสำหรับนักเรียนมัธยมศึกษา นักศึกษาสายอาชีพ/อุดมศึกษา และนักท่องเที่ยวโดยได้แหล่งการเรียนรู้ 4 แหล่งในท้องถิ่น ซึ่งมีแกนนำในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วม เมื่อมีการทดลองใช้โปรแกรมแก่

กลุ่มเป้าหมายทั้ง 3 กลุ่ม พบว่าทั้ง 3 กลุ่มมีการรับรู้และเข้าใจเนื้อหาในเกณฑ์ดี และยังมีความคิดเห็นว่าควรส่งเสริมการเรียนรู้ในรูปแบบนี้มากขึ้น

สิริพันธุ์ อมรพันธุ์บุดีกุล (2544) ได้ทำการค้นคว้าแบบอิสระเพื่อศึกษา ศักยภาพการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนของเยาวชนโดยศึกษากลุ่มเยาวชนฮักแม่จริม อ.แม่จริม จ.น่าน ทำให้ทราบว่าการสนับสนุนจากองค์กร หน่วยงานภาครัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชนซึ่งสนับสนุนงบประมาณ การทำกิจกรรมเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดโอกาสในการเสริมสร้างการเรียนรู้ในการจัดการสิ่งแวดล้อม ส่วนปัจจัยในด้านเครือข่ายความสัมพันธ์ การรวมกลุ่มทำกิจกรรม การพบปะ และปัจจัยด้านครอบครัว และวัฒนธรรมจะช่วยให้การสร้างจิตสำนึก ความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้เยาวชนได้นำกระบวนการมีส่วนร่วมมาใช้ในการจัดการสิ่งแวดล้อม มีกระบวนการค้นหาปัญหา และสาเหตุ มีการวางแผนการดำเนินการ และติดตามผล โดยจะร่วมทำกิจกรรมกับองค์กรต่างๆในการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนให้ประสบผลสำเร็จ

นวลศรี ธีราช (2545) ได้ทำการค้นคว้าแบบอิสระ เรื่อง แหล่งเรียนรู้สิ่งแวดล้อมแวดล้อมศึกษาในท้องถิ่นเพื่อพัฒนาหลักสูตรในตำบลมหาวัน กิ่งอำเภอเวียงเชียงรุ้ง จังหวัดเชียงราย จากการรวบรวมข้อมูลแหล่งเรียนรู้ด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาในท้องถิ่นโดยแบ่งเป็น 3 ประเภทคือ ประเภทบุคคล ประเภทภูมิปัญญา ประเภทสิ่งของเครื่องใช้ และทำการวิเคราะห์เปรียบเทียบให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งเรียนรู้สิ่งแวดล้อมศึกษาในท้องถิ่น กับหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2521 และหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 พบว่า แหล่งเรียนรู้ทั้ง 3 ประเภท มีขีดความสามารถและความพร้อมต่อการนำไปพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษาต่างกัน เนื่องจากข้อจำกัดเรื่องเวลาของวิทยากร ความลึกซึ้งขององค์ความรู้ กระบวนการถ่ายทอด การสื่อสาร วัสดุ และสุขภาพ เป็นต้น

สรุปว่ากระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษาที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นประโยชน์ในการสร้างความรู้ ความตระหนักแก่สมาชิกชุมชนหรือเยาวชนในเรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน และการมีความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงาน หรือองค์กรในชุมชนจะเป็นแรงกระตุ้น และสนับสนุนให้เกิดกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมในชุมชน รวมทั้งการเกิดเครือข่ายความร่วมมือด้านสิ่งแวดล้อมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน